

РЕЛІГІЙНИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ ЯК ОДНА ІЗ ПРИЧИН ТЕРОРИЗМУ**RELIGIOUS FUNDAMENTALISM AS ONE OF THE CAUSES OF TERRORISM**

Лук'янюк С.В., науковий співробітник

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

У статті досліджуються різноманітні прояви релігійного фундаменталізму та його зв'язки із тероризмом, а також причини цієї протиправної діяльності.

Констатується, що релігійними переконаннями освячена більшість жахливих терористичних акцій останнім часом. Натомість не лише іслам, християнство й юдаїзм, але почасти індуїзм і буддизм виразно повертаються до своїх витоків, до фундаменталізму, який виявляється в тенденціях до ізоляції, нетерпимості, створенні образів ворога.

Доводиться, що, незважаючи на наявність екстремістського ісламізму, який значною мірою формує уявлення Заходу стосовно сутності ісламу, не слід вважати, що тероризм як явище є сутнісною ознакою ісламської цивілізації більшою мірою, ніж християнської, іудейської або буддистської. У священних текстах різних релігій досить легко знайти заклики до насилля або обґрунтування справедливості його застосування. У цьому сенсі Коран, наприклад, нічим не відрізняється від Біблії, особливо від Старого Завіту. Все залежить від тлумачення конкретних текстів. У політичній теорії кожної із зазначених цивілізацій тероризм мав та має місце. Питання в іншому. У зоні розповсюдження ісламу тероризм набув стійкого характеру через хронічне невіршення проблем, що його породили. Більшість причин поширення тероризму в зоні ісламу пов'язана із проблемами вторгнення у середовище ісламської цивілізації.

Робиться висновок, що світогляд не можна нав'язати обрядами і проповідями. Він зумовлений особистими якостями людини – факторами сугубо індивідуальними і неповторними. Водночас релігійний фактор набуває важливого значення у формуванні суб'єктивних ціннісно-мотиваційних та емоційно-психологічних передумов екстремістської поведінки, тобто релігія виступає лише як інструмент психологічного впливу на віруючих. Адаже релігійні уявлення, системи віровчень та міфології мають достатній потенціал для формування та обслуговування різних, навіть протилежних, задумів та цілей, у тому числі з використанням екстремістських та (або) терористичних форм. Отже, причина тероризму не у релігійному фундаменталізмі, а у технології його використання.

Ключові слова: тероризм, причини тероризму, релігійний фундаменталізм, екстремістська поведінка.

The article examines the various manifestations of religious fundamentalism and its links to terrorism, as well as the causes of this illegal activity.

It is stated that most of the horrific terrorist acts of recent times have been sanctified by religious beliefs. Instead, not only Islam, Christianity, and Judaism, but in part Hinduism and Buddhism, clearly return to their origins, to fundamentalism, which is manifested in tendencies toward isolation, intolerance, and the creation of images of the enemy.

It turns out that despite the existence of extremist Islamism, which largely shapes the West's view of the essence of Islam, terrorism as a phenomenon should not be considered an essential feature of Islamic civilization to a greater extent than Christian, Jewish or Buddhist. In the sacred texts of various religions, it is quite easy to find calls for violence or justification for its use. In this sense, the Qur'an, for example, is no different from the Bible, especially from the Old Testament. It all depends on the interpretation of specific texts. In the political theory of each of these civilizations, terrorism has been and still is. The question is different. In the area of the spread of Islam, terrorism has become persistent due to chronic unresolved issues that have arisen. The vast majority of the causes of the widespread of terrorism in the Islamic zone are related to the problems of invasion of Islamic civilization.

It is concluded that the worldview cannot be imposed by rites and sermons. It is due to personal qualities – a purely individual and unique factors. At the same time, the religious factor becomes important in the formation of subjective value-motivational and emotional-psychological preconditions of extremist behavior, that is religion acts only as an instrument of psychological influence on believers. After all, religious ideas, systems of beliefs and mythology have sufficient potential to form and serve various, even opposite, plans and goals, including the use of extremist and (or) terrorist forms. Thus, the cause of terrorism is not in religious fundamentalism, but in the technology of its use.

Key words: terrorism, causes of terrorism, religious fundamentalism, extremist behavior.

Постановка проблеми. Релігійний фундаменталізм процвітає в багатьох країнах світу, але світова громадськість не помічає його доти, доки він не проявить себе в релігійному насильстві, терорі. Саме релігійними переконаннями освячена більшість жахливих терористичних акцій останнім часом. Натомість не лише іслам, християнство й юдаїзм, але й почасти індуїзм і буддизм із 1980-х років виразно повертаються до своїх витоків, до фундаменталізму, який виявляється в тенденціях до ізоляції, нетерпимості, створенні образів ворога.

Активізація виявів релігійного тероризму в міжнародному просторі становить потенційну загрозу його поширення в Україні, тому актуальність наукових досліджень із цього питання є безперечною.

Мета статті полягає в розкритті специфічних ознак і цілей, притаманних релігійному тероризму, та причин цієї протиправної діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Спеціальні наукові роботи, присвячені розгляду нових загроз, пов'язаних з ескалацією тероризму з огляду на релігійний фундаменталізм, стали з'являтися на рубежі ХХ–ХХІ століть. Вагомий внесок у вивчення релігійного фундаменталізму у межах означеної тематики зробили такі зарубіжні дослідники, як В. Лакер, Ф. Майер, С. Рапопорт, М. Седжвик, Б. Хоффман, М. Юргенсмейер та інші. В Україні

вивченню цієї проблеми присвятили праці А.В. Арістова, В.О. Глушков, В.С. Канцір, В.В. Ключ, Б.Д. Леонов, Т.Є. Леоненко, Р.О. Манулатій, С.О. Павленко, К.В. Пашков, І.Р. Секеревич, О.Г. Семенюк, І.І. Судак та інші.

Виклад основного матеріалу. Наскільки легко етнічний або релігійний фундаменталізм може роз'єднати етнічні групи і спровокувати військові конфлікти, показали на початку 1990-х років події на Балканах. Після розвалу комуністичної системи вирвалися назовні у формі сепаратистської війни давно стримувані релігійні й етнічні протиріччя. Причиною кривавої бійні 1990-х років стали давні взаємні образи сербів і хорватів. Під виглядом захисту Європи від ісламської загрози сербські четники проводили жорстокі етнічні чистки. Відчайдушну боротьбу боснійських мусульман підтримали наймані бойовики ісламізму. Масові страти, концентраційні табори, зґвалтування – ось неповний список злочинів, які були спровоковані релігійним протистоянням.

Хоча після введення миротворчих сил ООН ситуацію вдалося дещо стабілізувати, донині фанатизм ворожих етнічних і релігійних груп є постійною потенційною загрозою на Балканах, яка лише підсилює протиріччя між мусульманами і християнами.

Подібне багаторічне протистояння за право на територію, «надане богом», демонструють екстремісти

Палестинсько-ізраїльського конфлікту. Заснування юдейської держави з претензіями на половину Єрусалима, що є однією із трьох найшановніших святинь ісламу, стрілою пройшло через серця багатьох [1, с. 207]. Володіння Єрусалимом стало такою безперечною вимогою фундаменталістів з обох сторін, що компроміс тут здається неможливим. Із моменту підписання в 1993 році договору в Осло конфлікт загострився до такого ступеня, що уряд Шарона бачить захист від проникнення терористів лише в побудові великої огорожі. Взаємні ненависть і образи так глибоко врізалися в колективну психіку, що це унеможливило на сьогоднішньому етапі взаємоприйнятне вирішення цієї проблеми.

Потенційну загрозу також несе в собі протистояння індійських націоналістів і радикальних мусульман на півострові Індостан. Із часів кривавого розділення землі в 1947 р. конфлікт між етнічними групами все більше набуває релігійного характеру. Індійські націоналісти прагнуть побудувати Індію, очищену від усього чужого. Той факт, що майже 130 мільйонів мусульман підкоряються не індійському цивільному кодексу, а Корану, лише підсилює їхні релігійні переконання. Індійський націоналізм майстерно будить травматичні колективні спогади мусульманського завоювання, розпалює образ ворога в обличчі ісламської загрози. Такі екстремістські угруповання, як партія Шив Сіна, вимагають або повної асиміляції мусульман, або їх переселення до Пакистану.

Храми, зведені мусульманськими завойовниками, із давніх часів вважалися особливою образою релігійних відчуттів – символами панування чужаків, які вирізані на індійській плоті. Йдеться про суперечку через храм Аедха-Мошес, споруджений великим моголом Бабуром на місці колишнього святилища Рами в 1528 році. Упродовж минулих століть він постійно був причиною кривавих зіткнень між етнічними угрупованнями. Із розквітом індійського націоналізму суперечка довкола святилища стала символом національного самоствердження. Систематичне розпалювання екстремістами конфлікту призвело до того, що в грудні 1992 року стався напад на Аедха-Мошес. Збожеволілий натовп розлючених індійців із сокирами, молотками (деякі навіть голіруч) повалив споруду. Це було наймасштабнішим проявом масового фанатизму на релігійному ґрунті, яке коштувало життів тисяч людей.

Помітно зростає роль радикального ісламу в Пакистані, територія якого є притулком для фанатичних бійців джихаду. У повсюдно виникаючих релігійних школах із підлітків вирощують релігійних воїнів, яких засилають до Афганістану або в Кашмір. Кашмір уже декілька десятиліть є яблуком розбрату для ворожих сторін. Із 1990 року в цьому районі, який радикальні мусульмани намагаються всіма засобами священної війни приєднати до Пакистану, загинуло більше 60 000 осіб. Якщо індійсько-пакистанський конфлікт вийде за межі звичайних перестрілок, то наслідки будуть непередбачувані.

Не менш трагічним був і чеченський конфлікт після проголошення Ічкерією своєї незалежності. Щоби припинити подальший розпад своєї імперії, Росія спровокувала дві війни, вирішивши в такий спосіб надати урок іншим республікам. Російські війська намагалися вирішити конфлікт, застосовуючи всі засоби військової жорстокості. У відповідь повстанці перейшли до активного терористичного супротиву. Бійці ісламізму Джихаду перетворили Кавказ із політичного конфлікту в релігійну війну, яка вийшла за межі цього регіону у вигляді кривавих терористичних акцій по всій території Росії. Драма заручників Норд-осту і Беслану і величезні людські жертви в результаті спроби їх звільнення потрясли весь світ, який у черговий раз став свідком жадливої жорстокості релігійних фанатиків і звичайних бандитів, для яких тероризм став змістом усього життя.

Останнім часом тероризм усе частіше ототожнюється з ісламом. Підстави для таких висновків, безумовно, існу-

ють, адже значна частина терористичних конфліктів дійсно пов'язана з регіонами, де переважає мусульманство.

Політична доктрина ісламських фундаменталістів ґрунтується на двох основних цілях діяльності: знищенні в ісламських країнах світських режимів, на заміну яким повинен прийти порядок, що ґрунтується на шаріаті, а також інтеграції ісламських народів і об'єднання їх в єдину суспільну спільноту [2, с. 84] Проте твердження, що мусульманська цивілізація конфліктує з усім світом, вже є неправильним за своєю сутністю і неминуче призводить до втягування світової спільноти в міжцивілізаційне протистояння та ескалацію тероризму. Нами не поділяється позиція авторського колективу наукового дослідження причин та сутності етнорелігійного тероризму, які вважають, що сучасний етнорелігійний тероризм являє собою зіткнення двох світових культур – ісламу та християнства, Сходу і Заходу, якщо розуміти їх не географічно, а як ареали розповсюдження певних цивілізацій [3, с. 39].

Можливо, сучасний світ визначений не так боротьбою культур, як протистоянням, що тягнеться крізь різні цивілізації: між західними уявленнями про лібералізм і демократію та етнічно-релігійними формами, які підпорядковують окрему особу колективу. Було б несправедливо порівнювати вірність традиційним ідентичностям із ворожістю до прогресу або фундаменталізмом. Дуже часто незахідні культури переконуються на практиці в тому, що добробут доступний лише тонкому прошарку еліти, що лібералізм означає необов'язковість і егоїзм. Тому вони намагаються, щоб демократії й економічного егоїзму було якомога менше.

Незважаючи на наявність екстремістського ісламізму, який значною мірою формує уявлення Заходу стосовно сутності ісламу, не слід вважати, що тероризм як явище є сутнісною ознакою ісламської цивілізації більшою мірою, ніж християнської, іудейської або буддистської. У священних текстах різних релігій досить легко знайти заклики до насилля або обґрунтування справедливості його застосування. У цьому сенсі Коран, наприклад, нічим не відрізняється від Біблії, особливо від Старого Завіту. Все залежить від тлумачення конкретних текстів. У політичній теорії кожної із зазначених цивілізацій тероризм мав та має місце. Питання в іншому. У зоні розповсюдження ісламу тероризм набув стійкого характеру через хронічне невирішення проблем, що його породили. Більшість причин поширення тероризму в зоні ісламу пов'язані із проблемами вторгнення у середовище ісламської цивілізації.

Перша група причин стосується неприйняття певними прошарками населення західної моделі політичної системи. Як альтернатива висувається модель ісламської форми правління або, що ще ширше, ісламського халіфату від Малайзії до Марокко. Але, оскільки в суспільстві відсутні демократичні механізми в політичній системі, а апарат утиску розвинутий та міцний, обирається шлях терору. До терористичних організацій такого роду можуть бути віднесені «Аль-Джамаа аль-ісламія» (Єгипет, початок 80-х років), «Аль-Джихад» (Єгипет, кінець 70-х років), «Асоціація братів-мусульман» (Єгипет, 1929 рік), «Аль-Кіям» (Алжир, 1960-ті роки), Туніська бойова група (2000 рік) та інші.

Друга група причин має палестинські корені свого існування. Так, Великобританія ініціювала прийняття Декларації А. Бальфура у листопаді 1917 року, пообіцявши національній притулок для євреїв там, де жили інші народи, штовхнувши в такий спосіб у замкнене коло погромів та непримирної ненависті арабів та євреїв. Створення держави Ізраїль на території Палестини, провал військових спроб з боку мусульманських країн стерти Ізраїль із лица Землі (війни: 1948–1949 рр., 1967 р., 1973 р., 1982 р., військові інтифади в кінці 80-х рр. та у 2001–2002 рр.); відсутність стратегічної та військово-технічної можливості зробити це

зараз та у найближчому майбутньому – всі ці обставини призвели до заміни дій регулярних частин мусульманських країн діями спеціальних підрозділів, оформлених в ісламістські екстремістські організації та фронти, або знайшли своє вираження у системній військово-фінансовій підтримці релігійних угруповань, орієнтованих на терор щодо Ізраїлю. У межах цього процесу були створені та діють донині «Хезбалла» («Партія Аллаха», яка часто виступає під назвою «Ісламський джихад»), «Революційна організація правосуддя», «Рух ісламського супротиву» («Харакат аль-мукавама аль-ісламія») та інші.

Третя група причин пов'язана із вторгненням Радянського Союзу у 1979 році в Афганістан та методами дій радянської армії на території цієї республіки. Це породило появу великої кількості релігійних екстремістських організацій, найбільш відомою серед яких є Аль-Каїда, лідери якої розглядають події на Близькому Сході як боротьбу правовірних мусульман, з одного боку, та еретиків та безбожників – з іншого. Після розміщення американських військ у 1991 році на території Саудівської Аравії до ворогів ісламу були віднесені як помірні ісламські режими (Саудівська Аравія тощо), так і США.

Четверта група причин активізації та хронічного характеру терористичної діяльності ісламських екстремістських організацій представлена нерегульованими постколоніальними територіальними конфліктами та регіональною напругою, яка зросла у зв'язку з поступовим зменшенням ролі ООН у питаннях міжнародного миру та безпеки і утвердженням однополярної системи у міжнародних відносинах.

Коріння і форми прояву фундаменталізму досить різноманітні. Він визначений почуттям страху перед світом, який здається непередбачуваним і безглуздим, відчуттям печалі і люті із-за державної системи, яка зводить роль певної людини до чисто економічної маси. Глобалізація не лише принесла колосальні можливості технічного прогресу, але і безпосередньо поставила під загрозу знищення всього того, що утворює екзистенціальне ядро людської суті: потреби в колективі, віри, сенсу, чеснот.

У цих умовах, коли держава перестала бути в очах обивателя «вищим із земних встановлень» [4, с. 390], саме релігія знову дала людям опору, рівновагу, упевненість у завтрашньому дні і надію на краще майбутнє за умови точного і беззаперечного дотримання релігійних заповідей і розпоряджень.

Водночас відзначаються тенденції до проведення спланованих заходів щодо дискримінації традиційних релігій, інсамперед православ'я, його послідовників і служителів. Це відбувається через створення і насадження всякого роду сект і сектоподібних організацій, діяльність яких спрямована на відторгнення людей від традиційної віри та створення усередині православних конфесій розколів і екстремістських течій, що часто граничать із нацизмом і шовінізмом і діють методами терору. Крім цього, секти і сектоподібні організації, окрім руйнування традиційних релігій, мають ще одну мету: розпалювати сепаратизм на етнорелігійному ґрунті, наслідком чого стають громадянські війни, що підривають державні засади і забирають багато життів. Прикладами тому є ваххабізм на Кавказі і війна в Чечні.

Ще одним із головних напрямів такої діяльності є насадження псевдорелігій, можливих культів деструктивного характеру, що вимагають сліпого підпорядкування, пере-

творюють людей на фанатиків, здатних на будь-які злочини, включаючи терористичні. Підтвердженням тому слугує, наприклад, діяльність секти Аум Синріке, що організувала терористичні акти в Японії.

На тлі повної втрати релігійної орієнтації, зменшення кількості членів християнської церкви, насамперед за рахунок відходу молодого покоління, виникають і розгалужуються найрізноманітніші форми маніпуляції, далекосхідна техніка медитації, езотерика, спиритуалізм, окультизм. Передбачення духовного прояснення, тривалого особистого щастя або здоров'я, що завжди зберігається, – чисто комерційний хід. В основному вони допомагають людині збагатити її повсякденну реальність, але якщо характер людини мінливий і нестійкий, то її можна завербувати в екстремістські угруповання. «Відхід від традиційної віри позбавляє людину і народ опори, етичного еталону, міри порівняння, орієнтації на заповіді, що закликають до віри, надії і любові, і ввергає в тотальне руйнування, в заколот усіх проти всіх» [4, с. 390–391].

Всяке применшення духовних цінностей однієї нації в одному історичному просторі веде до того, що їх місце в тому ж просторі займають цінності інших націй. Святе місце порожнім не буває, і воно освоюється святинами інших цивілізацій і культур. Так починається денаціоналізація, втеча нації від своєї історичної і національної ідентичності, своєї історичної долі.

Не вдаючись до більш детального аналізу ролі релігії у формуванні терористичних настроїв, можна зазначити, що релігійність, яка лежить в основі тероризму, не є обов'язковим детермінуючим фактором, як вважають деякі кримінологи. Розглядаючи релігійний чинник і механізм його впливу на виникнення тероризму, необхідно виходити зі складного характеру релігії як соціального явища, яке здійснює багатofункціональний вплив на різні сфери життя. Будь-яка релігія може приборкати особисту озлобленість, нетерпимість, уберегти від вчинення протиправних дій, викликати співчуття до страждань і болю інших людей. У цьому, поза сумнівом, криється моральний, гуманістичний, кримінологічно значущий (як позитивний, так і негативний) потенціал релігій.

Закулісних керівників фундаменталістських рухів, як правило, цікавить не стільки турбота про божу любов і мораль, як обачливе використання релігії на користь політичної влади. Віра в те, що ти володієш безперечною істиною, владні амбіції, розуміння будь-якого сумніву як святотатства наполегливо протистоять сучасному життєвому устрою, толерантності і мирному співіснуванню, заряджають соціальні і політичні конфлікти атитюдями деструктивної жорстокості [5, с. 315].

Висновки. Світогляд не можна нав'язати обрядами і проповідями. Він зумовлений особистими якостями людини – факторами сугубо індивідуальними і неповторними. Водночас релігійний фактор набуває важливого значення у формуванні суб'єктивних ціннісно-мотиваційних та емоційно-психологічних передумов екстремістської поведінки, тобто релігія виступає лише як інструмент психологічного впливу на віруючих. Адже релігійні уявлення, системи віровчень та міфології мають достатній потенціал для формування та обслуговування різних, навіть протилежних, задумів та цілей, у тому числі з використанням екстремістських та (або) терористичних форм. Отже, причина тероризму не у релігійному фундаменталізмі, а у технології його використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діпак К. Тероризм та політичне насильство / Пер. з англ. Н. Гайдукевич. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. 400 с.
2. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби. В.П. Журавльов та ін.; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 452 с.
3. Етнорелігійний тероризм / Антонян Ю.М. і др.; под ред. Ю.М. Антоняна. Москва: Аспект Пресс, 2006. 318 с.
4. Меснер Е.Э. Всемирная мятежовина: Москва: Кучково поле, 2004. 512 с.
5. Концен П. Фанатизм. Психологический анализ этого ужасного явления. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2011. 388 с.